

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію Сергія Юрійовича Іллющенка
«Рефлексивна компетентність як чинник професійного розвитку офіцера
Збройних Сил України»
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора філософії (PhD) за спеціальність 053 Психологія,
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. У період складних випробувань для всієї країни та її громадян, багато сподівань та надій люди покладають на Збройні Сили України, на їх спроможність чинити гідний професійний опір зовнішньому ворогу. Безумовно ефективність військових дій всієї армії та окремих її підрозділів залежить від рівня професіоналізму керівників різних ланок: від головнокомандуючого до командира окремого взводу. В умовах реальної війни на території України посилюються і вимоги до армійців, і очікування від їхніх дій та операцій. Це створює додатковий тиск, а отже ускладнює психологічну ситуацію для кожного військового, який вже включений у військові дії чи лише готується боронити та відвойовувати території, захоплені ворогом. Задачами психології як науки, орієнтованої на знаходження засобів допомоги особистості у різних сферах життєдіяльності, у тому числі у професійній діяльності, є формування та розвиток таких особистісних механізмів, які сприятимуть покращенню виконанню професійних обов'язків, нормалізації процесів розв'язання поставлених задач у стресових та невизначених ситуаціях, оптимізації стану особистості у складних об'єктивних та суб'єктивних умовах діяльності. Ми згодні з автором дисертації, що одним з таких механізмів є особистісна рефлексія взагалі та рефлексивна компетентність зокрема. Ми щиро віримо, що сьогодні розвиток рефлексивної компетентності у офіцерів ЗСУ може надати їм реальну допомогу, коли вони стикнуться з невизначеністю при виконанні бойового завдання, організації взаємодії підлеглих, налагодженні комунікацій з іншими, відновленні свого стану після стресу.

Отже, своєчасність та актуальність теми дисертаційного дослідження С.Ю. Іллющенко «Рефлексивна компетентність як чинник професійного розвитку офіцера Збройних Сил України» не викликає сумнівів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Проведений аналіз дисертації С.Ю. Іллющенко дає підстави стверджувати, що автор послідовно та ґрунтовно розкрив зміст конструктів «рефлексія» та «рефлексивна компетентність». Представлені матеріали теоретичного, методологічного та емпіричного аналізів відповідають визначеній меті та окресленим задачам наукового дослідження. Основною метою дисертації було показати, що розвиток рефлексивної компетентності сприяє професійному розвитку офіцерів Збройних Сил України. Поставлена мета була досягнута через послідовне розв'язання низки задач: розкриття змісту конструкту «рефлексивна компетентність», визначення ролі рефлексивних механізмів у професійному розвитку офіцерів оперативної ланки управління ЗСУ, розробку та впровадження методики дослідження рефлексивної компетентності, розробку програми психологічного тренінгу розвитку рефлексивної компетентності та доведення її ефективності.

Отримані у роботі результати були ретельно описані з використанням засобів статистичного аналізу для перевірки емпіричних припущень, основні надбання дисертації узагальнені у висновках. Зміст висновків відповідає виокремленим задачам та у стислій формі відображає найбільш суттєві здобутки дослідження. Хотілось би окремо відзначити *практичну значущість отриманих результатів*, які можуть бути застосовані і вже впроваджуються у програму підготовки офіцерів (про що свідчать довідки про впровадження результатів у освітній процес чотирьох ЗВО України), у мирні часи вони зможуть бути використані при відборі кандидатів на керівні посади, для забезпечення психологічного супроводу професійної діяльності військовослужбовців. Слід також відмітити, що дисертаційна робота сприймається і як потужна спроба практичного

розв'язання дуже значущої та складної задачі професійного розвитку службовців, а саме: підвищення продуктивності професійної діяльності через розкриття особистісного потенціалу фахівців, вдосконалення м'яких навичок та вмій (softskills), розвиток загально-особистісних компетентностей. Це відповідає сучасній настанові освіти у ЗВО – готувати фахівців з високим рівнем і загальних, і фахових компетентностей, оскільки лише в їхньому поєднанні особистість буде спроможною вирішувати складні професійні задачі в умовах підвищеної невизначеності, небезпеки, ризикованості, ресурсної виснаженості.

Достовірність проведеного дослідження підтверджується проведеними заходами апробації: 6 одноосібними статтями у фахових наукових виданнях, зареєстрованих МОН України; 2 науковими працями у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз; 10 тезами науково-практичних конференцій та ін. Додамо також, що надійність та об'єктивність результатів дослідження забезпечувалась теоретичним аналізом проблеми, методологічним обґрунтуванням дослідницького дизайну, відповідністю методів дослідження предмету, відповідним обсягом та репрезентативністю вибірки досліджуваних (171 особа, що згідно зі своєю штатно-посадовою категорією обіймали посади командирів підрозділів – командир роти, командир батальйону, начальник штабу та ін.), методом рандомізації як засобом формування експериментальної та контрольної груп.

Оцінка змісту та завершеності дисертаційного дослідження.

Ознайомлення зі змістом і структурою дисертаційного дослідження С.Ю. Іллющенко дає підстави стверджувати, що в ньому чітко сформульовано всі обов'язкові складові кваліфікаційної роботи (актуальність теми, мета і завдання роботи, об'єкт і предмет дослідження, обґрунтовані наукова новизна, визначено практичне значення отриманих результатів та ін.). Зміст анотації відповідає змісту роботи, висвітлює найбільш суттєві відомості стосовно теоретичного підґрунтя, методології дослідження, обраного дизайну, отриманих результатів.

Визначимо найбільш вагомі здобутки дисертанта. По-перше, хотілось би відзначити ретельно проведений теоретичний аналіз феномену рефлексії як об'єкта вивчення філософії та психології. Авторські розвідки причини низької рефлексії певних людей та їхньої неготовності розвивати здатність до самоаналізу здійснювались у різних областях психології, акумулювався досвід таких відомих вчених як П. Тейяр де Шарден, Е. Гусерль, В. Штерн, В. Франкл та ін. (підрозділ 1.2).

По-друге, рефлексивна компетентність розглядається автором як системно організоване психологічне утворення, що поєднує декілька компонентів (суб'єктний, комунікативний, кооперативно-управлінський та інтелектуальний), ступінь сформованості якого відображає здатність і готовність офіцера ефективно розв'язувати професійні задачі. Також відзначимо, що даний психологічний феномен, рефлексивна компетентність, аналізується за різними аспектами, а саме: суб'єктним, професійним, військово-професійним. І це дозволяє говорити про комплексність вивчення цього феномену. Формування та розвиток рефлексивної компетентності розглядається дослідником як важлива умова ефективного професійного зростання фахівця та вдосконалення його майстерності. Це підтверджується адаптованою дослідником моделлю розвитку компетентності від рівня неусвідомленої некомпетентності до неусвідомленої компетентності, а потім до рівня надусвідомленої компетентності. А також моделлю Дж. Познера, яка припускає розвиток професійної майстерності лише через усвідомлення та рефлексію здобутого досвіду. Як доводить автор, активізація механізму рефлексивної компетентності у військово-професійної діяльності сприяє і творчому підходу у розв'язанні професійних задач, і зняттю суперечності між потребою у високому професіоналізмі та наявними професійними смислами військово-професійної діяльності, і підвищенню ефективності діяльності військового фахівця за інтенсивними та екстенсивними параметрами.

По-третє, були операціоналізовані складові рефлексивної компетентності, до кожного з визначених компонентів добрані показники, які діагностують різні аспекти їхнього прояву. Так, наприклад, суб'єктивний компонент представлено декількома показниками: загальним рівнем рефлексивності, рівнем ретроспективної, ситуативної та проспективної рефлексії, самооцінкою рівня онтогенетичної рефлексії тощо. Для діагностики визначених показників були підібрані відповідні методики психодіагностичного обстеження, які пройшли перевірку часом, демонструють високу валідність визначення особливостей функціонування рефлексії. Було також введено інтегративний показник, який відображає загальний рівень сформованості рефлексивної компетентності.

По-четверте, запропонована та впроваджена у практику авторська програма психологічного тренінгу розвитку рефлексивної компетентності офіцерів оперативної ланки управління ЗСУ. У роботі наведено детальний опис програми, обґрунтований добір вправ, визначені основні принципи організації роботи в групі. Серед вправ хотілось би відмітити такі: «Беру відповідальність на себе», «Контракт-зобов'язання із собою», «Список претензій», спеціально підібрані кейси на військову тематику (підрозділ 3.3), які сприяють розвитку рефлексивної компетентності у військово-професійному аспекті.

Для перевірки ефективності програми тренінгу та демонстрації можливості підвищення рівня сформованості рефлексивної компетентності тренінговими засобами був обраний класичний експериментальний дизайн на двох рандомізованих групах з подвійним вимірюванням психічних властивостей. У роботі надане методичне обґрунтування обраного дизайну, визначені вимоги, на які орієнтувався дослідник під час добору досліджуваних в групі та обробки результатів (с. 93). Отримані дані демонструють суттєве збільшення рівня сформованості рефлексивної компетентності військовослужбовців за всіма без винятку показниками, що доводить чутливість рефлексивних механізмів до зовнішніх впливів через

спеціальним чином організоване навчання та ігрову активність. Опосередковано це доводить і готовність офіцерів підвищувати рівень своїх гнучких навичок, високу вмотивованість їх до навчання і підвищення рівня власного професіоналізму. Також відзначимо, що на підставі досвіду проведення тренінгу, автор сформував рекомендацію щодо продуктивного розвитку рефлексивної компетентності через послідовний вплив на її компоненти: в-першу чергу – суб'єктний компонент, потім - комунікативний та кооперативно-управлінський, і лише в останню чергу – інтелектуальний. Такий алгоритм обумовлений рівнем складності задач, що ставляться перед учасниками тренінгової програми, відповідає комплексному підходу, впровадженому в дослідження рефлексивної компетентності: від суб'єктної сфери через загально-професійну до військово-професійної. Відзначимо, що найбільш складні задачі розв'язуються на останньому етапі і пов'язані з розвитком здатності до рефлексивного аналізу професійних проблемних ситуацій, вдосконалення навичок цілепокладання та проектування майбутньої діяльності.

Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання. Дисертаційне дослідження виконано у межах науково-дослідних робіт, передбачених планом наукової і науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського на теми «Розвиток теоретичних основ формування лідерського потенціалу військовослужбовців Збройних Сил України» (державний обліковий номер 0220U103267) і «Формування психічної стійкості військовослужбовців до бойових умов» (державний обліковий номер 0222U004184). Розроблена програма психологічного розвитку впроваджується в програму підготовки військовослужбовців в різних ЗВО України.

Отже, на основі аналізу тексту дисертації, листів впровадження та публікацій можна зробити висновок, що виконана робота є самостійним, завершеним дослідженням, яке має значну теоретичну та практичну

значущість, характеризується новизною, ґрунтовністю отриманих результатів.

Дискусійні питання та зауваження. Оцінюючи роботу позитивно, було б доречним висловити певні зауваження та побажання, усунення яких додало б більшого розуміння суті проведеного дослідження:

1. Як засвідчено у вступі та висновках до роботи методологічною підставою дослідження рефлексивної компетентності виступає поєднання системного, компетентнісного, контекстного та суб'єктно-діяльнісного підходів. У підрозділі 2.1, «Методологічні підходи та принципи дослідження розвитку рефлексивної компетентності офіцерів ЗСУ», достатньо вичерпано наведене обґрунтування застосування суб'єктно-діяльнісного підходу, однак інші підходи представлено тезово. На майбутнє радимо приділяти однакову увагу всім методологічним підходам, або визначати їх пріоритетність. В останньому випадку глибина опису служитиме маркером значущості підходу для обґрунтування методологічних підстав дослідження. Також бажано розділяти конкретно-психологічні підходи (компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний), загально-наукові (системний) та більш прикладні підходи (контекстний підхід як принцип активного навчання).

2. Не до кінця логічним вважаємо принцип операціоналізації складових рефлексивної компетентності, який був застосований у роботі: показники розподілялись за методиками, а не за змістом. Так, не можемо погодитись, що рівень організаційних здібностей відображає рівень сформованості комунікативного компонента, а не рівень сформованості кооперативно-управлінської складової; що рівень колективності, який характеризує сприйняття індивідом групи, відображає інтелектуальний аспект рефлексивної компетентності, а не кооперативно-управлінський та ін. На майбутнє радимо проводити операціоналізацію дослідницької моделі більше орієнтуючись на змістові аспекти показників.

3. У роботі запроваджена процедура визначення інтегративного показника рівня сформованості рефлексивної компетентності, яка дозволяє

визначати і рівень індивідуальних результатів за визначеною шкалою. Однак, за аналогією таку ж процедуру можна було б застосувати і для визначення показників сформованості 4 компонентів, які запропоновані в авторській моделі. І доречно було б проводити кореляційний аналіз не за кожним окремим аспектом рефлексивної компетентності, а за складовими, що дозволило б визначити та візуально представити внутрішню структуру досліджуваного феномену, виокремити вклад кожного компонента у загальний показник сформованості рефлексивної компетентності військовослужбовців.

4. Серед дослідницьких емпіричних методів були вказані спостереження, самоспостереження, бесіда, аналіз та вивчення документів, психодіагностичний метод (с. 24). Однак, в роботі представлені дані лише за психодіагностичними методиками. На наш погляд, якщо в дослідженні застосовувались усі вказані методи, то повинні бути представлені і всі дані (в узагальненому вигляді чи як індивідуальні приклади). Зрозуміло, що для збирання даних необхідно розробити методику проведення спостереження (самоспостереження) чи план проведення бесіди. Використання таких процедур сприятиме створенню однакових умов для всіх учасників дослідження, що є обов'язковою вимогою проведення психодіагностичного обстеження, а також дозволить чітко визначити показники, критерії оцінки якісних даних тощо. В подальшому радимо представляти усі зібрані емпіричні дані та застосовувати індивідуальні приклади (ідеографічний підхід) як ілюстрації, докази визначених закономірностей.

5. Робота містить певні технічні огріхи в оформленні таблиць та рисунків.

Загалом висловлені дискусійні положення не впливають на цінність одержаних результатів і не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Сергія Юрійовича Іллющенка на тему «Рефлексивна компетентність як чинник професійного

розвитку офіцера Збройних Сил України» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, що виконане на належному науковому рівні. Структура та обсяг дисертації відповідає встановленим вимогам. Зміст дисертації відповідає поставленій меті і завданням, які повно вирішені в процесі дослідження. Основні положення дисертації мають наукову новизну, а отримані результати – практичну значущість.

Дисертаційна робота Сергія Юрійовича Іллющенка за змістом відповідає галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 053 Психологія. Структура та оформлення відповідає вимогам наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами), «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (зі змінами, внесеними відповідно до постанови Кабінету Міністрів від 21 жовтня 2020 року № 979), а її автор – Сергій Юрійович Іллющенко – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія.

Офіційний опонент

докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри педагогіки
та психології

Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Олена САВЧЕНКО

